

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЕНЕРГОНОСІЇВ

Мисливий В. А.,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри публічного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядаються питання кримінально-правової охорони енергоносіїв у сучасних умовах. Досліджуються ознаки складів злочинів, що посягають на нафту і газ, та місце цих діянь в Особливій частині Кримінального кодексу України. Пропонуються відповідні зміни і доповнення до кримінального законодавства.

В статье рассматриваются вопросы уголовно-правовой охраны энергоносителей в современных условиях. Исследуются признаки составов преступлений, посягающих на нефть и газ, и место этих деяний в Особенной части Уголовного кодекса Украины. Предлагаются соответствующие изменения и дополнения в уголовное законодательство.

The article deals with criminal-legal protection of energy resources in modern conditions. The author has studied signs of offences encroaching oil and gas, and the place of these acts in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. He has proposed appropriate amendments to the criminal law.

Ключові слова: злочини проти власності, енергоносії, кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми. Стаття 13 Конституції України проголошує, що земля, її надра, водні та інші природні ресурси в межах території України є об'єктами права власності Українського народу, а держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальну спрямованість економіки. Водночас згідно з ч. 5 ст. 92 Конституції засади використання природних ресурсів та енергосистем визначаються законами. У свою чергу завданням кримінального законодавства щодо гарантій задекларованих положень є правове забезпечення охорони власності й, зокрема, енергетичних ресурсів. У Кримінальному кодексі України (далі – КК) таку охорону забезпечує система норм Розділу VI «Злочини проти власності», а також окремі статті, що передбачають деякі складні злочинів, що посягають на енергоносії та їх відповідні об'єкти.

Зважаючи на гострі зовнішні й внутрішні політичні, соціальні, економічні та інші аспекти проблеми енергетичних ресурсів, які мають забезпечувати пріоритетний поступ вітчизняної економіки в умовах сталого розвитку української держави, вважаємо за необхідне звернути увагу на рівень досконалості кримінально-правової охорони енергоносіїв.

Причина, з якої люди вступають у суспільство, відзначав Д. Локк, – це збереження їхньої власності; і мета, заради якої вони обирають і вповноважують законодавчий орган, є в тому, щоб видавались закони та встановлювалися правила як гарантії та охорона власності всіх членів суспільства [1, с. 390]. Ця філософська думка набуває особливого значення в складних умовах формування в Україні ринкової економіки, в якій власність є одним із важливих важелів її розвитку.

Прогресивному розвитку відносин власності в країні перешкоджають злочини проти неї, питома вага яких серед усієї злочинності, з періодичними незначними коливаннями, становить понад 55–65%, а отже, залишається стабільно домінуючою. Закономірно, що ці діяння обіймають чи не найбільше різноманітних предметів злочинних посягань, адже власність як матеріальний субстрат досягла надзвичайно великого розвію. При цьому критерієм формування системи кримінально-правових норм, спрямованих на протидію зазначеним злочинам, виступає переважно спосіб їх вчинення, а також майновий характер предметів цих діянь, що впливає зі змісту статей 185–187, 189, 190, 191, 192 КК.

Разом із тим на початку XXI століття зростання потреб суспільства в джерелах енергії та їх збереження від розкрадань й інших протиправних дій зумовило криміналізацію щодо нових суспільно небезпечних діянь проти власності, а отже, появу в законодавстві складів злочинів, пов'язаних із такими специфічними складниками сучасної економіки, як енергоносії. Доречно відзначити, що на початку цього процесу в теорії кримінального права навіть відбулася дискусія, пов'язана з неоднозначною оцінкою таких злочинних діянь, покликаних науково-технічним прогресом. Так, лунала думка про неможливість визнання предметом злочину електричної енергії як руху заряджених часток

(електронів, іонів тощо) в силу складнощів виміру цих складників атомів матерії, а у зв'язку з цим – обмежених можливостей виявлення та доведення таких злочинів [2, с. 1].

Проте теорією та практикою подібні сумніви були спростовані, а наслідком криміналізації стало діяння, передбачене ст. 188¹ КК, що включено до кодексу Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення в галузі електроенергетики» від 31 травня 2005 року [3]. Таким чином, серед злочинів проти власності виникли паростки окремого видо-вого об'єкта, спрямованого на охорону суспільних відносин власності у сфері енергетики з таким специфічним предметом у цій галузі [4], як електрична енергія, предметно визначена в законодавстві як товар.

З часом у вітчизняному кримінальному праві завдяки дослідженням В.І. Борисова, Б.М. Головкина, Н.О. Гутарової, О.П. Дячкіна, Ю.В. Левченка, Ю.В. Кириченко, Т.В. Корнякової, О.В. Котовенка, В.А. Ставінського, О.О. Титаренка, Т.А. Чумаченко, В.В. Фінчук та інших фахівців з'явилася низка наукових праць, присвячених протидії злочинності та її запобіганню в паливо-енергетичному комплексі країни (далі – ПЕК), в яких були розкриті кримінально-правові та кримінологічні проблеми вказаних злочинів.

Отже, **метою статті** є теоретико-прикладне визначення стану кримінально-правової охорони енергоносіїв у кримінальному законодавстві України та його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Перші наукові дослідження відповідальності за ст. 188¹ КК щодо діянь, пов'язаних із викраденням електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, були присвячені кримінально-правовому аналізу цього злочину переважно на теоретичному рівні та з'ясуванню питань їх кваліфікації. У подальшому законодавець розширив перелік предметів цього складу злочину, додавши такі, як «гаряча» і «питна» вода, а також уточнив ознаки його об'єктивної сторони. Разом із тим огляд літературних джерел із цієї проблематики свідчить, що наявним дослідженням, за рідким виключенням, бракує достатньої емпіричної бази, а отже – належної уваги кримінологічним показникам та аналізу судової практики щодо цих злочинів.

Вочевидь, не випадково з'ясування стану судової практики показує поодинокі випадки виявлення та судового розгляду злочинів, пов'язаних із викраденням електричної і теплової енергії. Так, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень за ст. 188¹ КК за період 2005–2018 рр. обліковано лише декілька судових вироків. Іншим показником низького рівня виявлення цих злочинів є вибіркові дані їх моніторингу. Так, у 2013 році в державі обліковано лише 46 кримінальних правопорушень за ст. 188¹ КК [5, с. 130]. Можна впевнено прогнозувати, що лише одиниці з них стали предметом судового розгляду.

Суперечливими виглядають і показники спеціальних досліджень. Зокрема, якщо за офіційними даними найбільша кількість злочинів щодо енергоносіїв реєструється в галузі електроенергетики (58,0%), а найменше – у нафтогазовій галузі (20,0%), то за експертним опитуванням рейтинг галузей ПЕК за рівнем латентності злочинів указує зворотнє: у нафтогазовій він становить 46,4%, а в електроенергетиці – 37,3%, що, очевидно, йде в розріз зі структурою зареєстрованих злочинів у цій сфері [6, с. 84]. При цьому експертний прогноз нам вдається більш вірогідним, адже за вибірковими дослідженнями питома вага злочинів проти власності, предметами яких є нафта і газ, становлять: крадіжки (25,8%), шахрайство (6,5%), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (5,8%) [7, с. 2].

Проте стосовно правової охорони таких важливих енергетичних джерел сучасної економіки, як нафта та газ [8], то кримінальної відповідальності за посягання на них закон окремо не передбачає, а отже, відслідковувати реальну картину вказаних злочинів, зокрема їхній рівень, структуру і динаміку досить проблематично. Натомість необхідність ефективної охорони цих енергоносіїв не викликає сумніву, оскільки нафта і газ у сучасних умовах: а) є домінуючими природними енергетичними ресурсами; б) набувають у процесі матеріального виробництва якостей товару; в) утворюють енергетичний ринок товарів, робіт і послуг; г) становлять стратегічний резерв економіки країни; ґ) задовольняють потреби функціонування і розвитку економіки та її провідних галузей; д) забезпечують життєдіяльність населення; е) сприяють розвитку науково-технічного прогресу суспільства тощо.

При цьому аналіз показників діяльності правоохоронних органів та судової системи показує, що саме нафта і газ часто стають предметом злочинних посягань. На практиці такі діяння пов'язані переважно з трубопровідним транспортом, а саме зі злочинами, передбаченими ст. 292 КК України «Пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів», під час вчинення яких шляхом пошкодження або руйнування вказаних об'єктів відбувається викрадення вказаних енергоносіїв. І хоча родовим об'єктом цього злочину вважається безпека експлуатації трубопровідного транспорту, фактично таким об'єктом виступає власність, адже на практиці в більшості випадків пошкодження магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів і нафтопродуктопроводів відбувається з корисливих мотивів з метою незаконного заволодіння нафтопродуктами.

Однак і за таких умов діяння, пов'язані з посяганням на вказані енергоносії, відповідно до чинного законодавства кваліфікуються окремо за загальними статтями щодо злочинів проти власності, тобто як крадіжка, грабiж, розбiй та інші подiбнi діяння.

Разом із цим така кримінально-правова оцінка злочинів, предметом яких є нафта і газ, не повною мірою відображає суспільну небезпечність цих діянь, адже значна їх частина вчиняється специфічним способом із використанням спеціальних технічних засобів, обладнання та знарядь. Так, аналіз вироків показує, що злочинці під час вчинення даних посягань використовували: «врізку» в трубопроводи (89,0%); автотранспорт (76,0%); технологічні машини (33,0%); зварювальні апарати (56,0%); шланги високого тиску (41,0%); вимірювальну апаратуру (15,0%); насоси (12,0%); крани (76,0%); штуцери (53,0%) та інші засоби. При цьому матеріали досудового розслідування і судового розгляду доводять, що подiбнi засоби і знаряддя для проникнення в системи знаходження енергоносіїв (трубопроводи, цистерни, сховища, ємності тощо) вимагають спеціального виготовлення або пристосування, що, очевидно, підвищує ступінь суспільної небезпечності вказаних діянь. Незважаючи на вказані об'єктивні ознаки таких злочинів, вони не можуть бути враховані в разі їх ставлення в вину за нормами, що не передбачають відповідних кваліфікуючих обставин.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція, що міститься в монографії Корнякової Т.В. і Фінчук В.В. стосовно доповнення Розділу XI «Злочини проти безпеки руху й експлуатації транспорту» КК України статтею 292¹ «Виготовлення засобів проникнення та викрадення з нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів» та статтею 292² «Незаконне заволодіння паливними ресурсами нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів» шляхом під'єднання засобів проникнення до нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів [9, с. 55–56]. Разом із цим важко погодитись із думкою названих авторів про те, що ця норма (ст. 292 КК – *В.М.*) «відповідно кореспондується із залізничним, водним чи повітряним транспортом. Тобто дана стаття існує тут толерантно серед інших. А додатковим об'єктом буде власність» [9, с. 56]. Адже, на наш погляд, питання полягає в тому, що така толерантність за умови вищевказаних доповнень (ст. 292¹, 292² КК) буде порушена, оскільки очевидно, що об'єктом посягання в запропонованих нормах є не безпека експлуатації трубопровідного транспорту, а власність.

Висновки. Виходячи з викладеного, вважаємо, що кримінально-правова охорона зазначених енергоносіїв (нафти й газу) вимагає системного визначення серед інших норм, які передбачають злочини проти власності. Для оптимального захисту вказаних енергоносіїв від різних способів посягань вбачаємо за необхідне забезпечити їх більш чітку визначеність у кримінальному законі. Щодо засобів і знарядь, характерних для вчинення цих злочинів, то, незважаючи на їхню специфіку, використання останніх зумовлено технологічними особливостями трубопровідного транспорту. Тому, враховуючи, що не всі діяння, які посягають на нафтопродукти, пов'язані з виготовленням або використанням указаних предметів, останні, на наш погляд, доцільно використовувати в якості ознак кваліфікованих складів цих злочинів.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити чинний КК України статтею в такій редакції:

«Стаття 188². Викрадення, привласнення, вимагання нафти чи газу або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем

1. Викрадення, привласнення, вимагання нафти або газу чи заволодіння ними шляхом шахрайства –

карається ...

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також заволодіння предметами, вказаними в частині першій цієї статті, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, або якщо вони завдали значної шкоди, –

караються...

3. Ті самі дії, пов'язані з проникненням у житло, інше приміщення або сховище, –

караються...

4. Ті самі дії, пов'язані з проникненням у магістральні чи промислові нафто-, газо-, конденсатопроводи та нафтопродуктопроводи або відводи від них, або у сховище таких продуктів із застосуванням спеціальних засобів чи знарядь, або якщо вони заподіяли великої шкоди, –

караються...

5. Дії, передбачені частинами першою чи другою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою, розбiй з метою викрадення нафти або газу, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, або якщо вони заподіяли особливо великої шкоди, – караються...».

Водночас підлягає перегляду зміст ст. 292 КК «Пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів» з позицій відповідності родовому об'єкту розділу, в якому перебуває дана стаття. Так, за обраним підходом чинного КК норми цього розділу передбачають відповідальність як за руйнування та пошкодження транспортної інфра-

структури, так і за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту. Отже, знаходження даної норми серед діянь проти безпеки руху та експлуатації транспорту не викликає заперечень, адже магістральні та промислові трубопроводи є складовою частиною єдиної транспортної системи країни. Разом із цим, на наш погляд, законодавець як на початку створення цієї норми, так і в чинній редакції не звертає належної уваги на необхідність встановлення в її диспозиції відповідальності за порушення правил безпеки експлуатації трубопровідного транспорту, адже саме це діяння ідентифікує даний склад злочину в межах родового об'єкта транспортних злочинів та є одним із критеріїв, що визначає його місце серед них.

Очікуючи можливі заперечення щодо такого висновку з посиланням на те, що ч. 1 ст. 292 КК серед інших діянь передбачає «незаконне втручання в роботу технологічного обладнання», зауважимо, що зазначене діяння за своїми ознаками не еквівалентне конструкції «порушення правил експлуатації», оскільки останнє може мати місце на цілком законних підставах, але без дотримання певних правил експлуатації магістрального трубопроводу. Отже, зазначена прогалина кримінально-правової норми, безумовно, вимагає усунення, що дає підстави запропонувати редакцію її основного складу:

«Стаття 292. Пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсаторопроводів та нафтопродуктопроводів

1. Пошкодження чи руйнування магістральних чи промислових нафто-, газо-, конденсаторопроводів або нафтопродуктопроводів, відводів від них, технологічно пов'язаних з ними об'єктів, споруд, засобів обліку, автоматики, телемеханіки, зв'язку, сигналізації, або порушення правил їх експлуатації чи інше незаконне втручання в роботу технологічного обладнання, якщо ці дії призвели до порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або створили небезпеку для життя людей – ...».

Принагідно, в котрий раз зауважимо на необхідності вилучення із ч. 3 ст. 292 КК такої кваліфікуючої ознаки, як «нещасні випадки з людьми», адже нещасний випадок не може бути наслідком злочину, а отже, не може мати кримінально-правового значення.

Дослідження стану кримінально-правової охорони енергоносіїв на сучасному етапі вказує на неналежний рівень протидії злочинам у сфері паливно-енергетичного комплексу, про що свідчать украї низькі показники правоохоронної і судової статистики, надзвичайно висока латентність указаних злочинів, а також недосконалість кримінального закону. Вважаємо, що підвищення ефективності боротьби зі злочинними посяганнями на такі, найбільш важливі види енергоносіїв, як нафта і газ, вимагає системного підходу та вжиття запропонованих у змісті цієї статті доповнень і змін щодо відповідних кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за злочини проти власності.

Література:

1. Локк Дж. Два трактата о правлении: Сочинения: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 3. С. 137–405.
2. Кириченко Ю.В. Кримінальна відповідальність за викрадення електричної або теплової енергії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення в галузі електроенергетики: Закон України від 31 травня 2005 року № 2598-IV (із змінами). Відомості Верховної Ради України. 2005. № 27. Ст. 359.
4. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-VII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 27–28. Ст. 312.
5. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): моногр. / Є.М. Блажівський, І.М. Козьяков, О.О. Книженко, О.М. Литвак, О.Н. Ярмиш та ін. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. 484 с.
6. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія / Б.М. Головкін, Г.Ю. Дарнопих, І.О. Христич та ін.; за заг. ред. Б.М. Головіна. Х.: Право, 2013. 248 с.
7. Ставинський В.А. Кримінологічна характеристика способів вчинення злочинів у нафтогазовому комплексі України. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/16659/%C2> (дата звернення: 03.11.2018).
8. Про нафту і газ: Закон України від 12 липня 2001 року № 2665-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 50. Ст. 262.
9. Корнякова Т.В., Фінчук В.В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері паливно-енергетичного комплексу України: монографія. Дніпро: ЛІРА, 2018. 200 с.